

Kaj se je zgodilo z zgodbo o uspehu?

POVZETEK: Slovensko izhodišče pred tranzicijo je bil že dolgo trajajoč, zelo učinkovit »reformni« proces. Zato je bila v tranziciji naslonitev na to dediščino nadvse uspešna. Izognili smo se velikim lomom in propadu večine produktivnega kapitala, kot drugje v regiji, zaradi visoke kakovosti te dediščine (v ekonomiji in politiki) pa smo vseskozi vzdrževali tudi izrazito nadpovprečne tekoče performanse gospodarstva in države nasploh. V ekonomiji, tj. v podjetniškem sektorju, je tranzicija že bolj ali manj opravljena. Približno sočasno s tem prebojem (v letih 1997-2000) se je izčrpala – kot se je prej ko slej morala – tudi »kontinuiteta«, tj. naslanjanje na dediščino v politični sferi. Le-tej pa je tukaj sledil samo odložen tipičen »tranzicijski šok«, z mnogimi posledicami za normalno funkcioniranje družbe. Vendar je to dogajanje sedaj le »nadgrajeno« na že solidno delujočo ekonomsko »bazo«; in morda se lahko nadejamo tudi kaj pozitivnega vplivanja v tej spregi.

1. Nužen uvod: razvojni cikel po letu 1965

V prvem obdobju komunizma so močni voditelji revolucije hodili naokrog po Sloveniji in ustanavljali podjetja bodočega razvoja, Litostroj, Gorenje, Tomos idr. Ta dejanja so bila verjetno pomembna, a je bil temeljni kontekst tistega obdobja le nek drug, namreč vseobsežno *zatrte* ekonomije. Dotedanji podjetniški razred, navzdol do najnižje ravni, do obrti in kmetijstva, je bil sistematično izločen iz aktivnosti, nov sistem je v celoti zaprl prostor individualne iniciative. V kakšnih drugih okoljih tistega časa, recimo na bolj oddaljenem obrobju Evrope, je lahko zagotavljala dobro organizirana mreža strankarskih kadrov tudi boljši gospodarski razvoj, kot bi ga samonikli zgodnji uvoženi kapitalizem. V Sloveniji pa je bilo v tem prvem obdobju po letu 1945 zagotovljeno predvsem veliko uničenje že obstoječih produktivnih in drugih potencialov družbe, ter veliko opustošenje dotlej ustvarjene kmetijske, industrijske in druge ekonomske baze.

Okrog leta 1965 je sledil preobrat. V naslednjih dveh desetletjih se je opravila temeljita preobrazba podjetniške, panožne in tehnološke strukture industrije, v znatni meri je bilo vsaj sanirano kmetijstvo, vzpostavljene so bile vse glavne storitvene panoge in zgrajena potrebna pripadajoča infrastruktura. Za podporo tehnološkega in ekonomskega preskoka je država investirala v izobraževanje in znanost, vključno z ustanovitvijo druge slovenske univerze.

Skoraj vse, kar imamo v Sloveniji v gospodarstvu danes, *je bilo ustvarjeno v dobrih dveh desetletjih pred osamosvojitvijo*. Od tedaj je še vedno skoraj celotna današnja mreža podjetij (razen v drobnem sektorju), značilna panožna sestava gospodarstva ter njegov

prevladujoč tehnološki in produktni asortiman, in skoraj vsa infrastruktura (razen cest in telekomunikacij).

Tedaj je bila ustvarjena *značilna faktorska struktura*, tisti zaokrožen, medsebojno določujoč in medsebojno odvisen sklop »proizvodnih faktorjev«, ki opredeljuje še *današnjo raven produktivne učinkovitosti Slovencev – domet* našega ustvarjanja dodane vrednosti, plač in profitov, osebnega in kolektivnega standarda:

- (a) *prevladujoča izobrazbena raven* se reproducira v okviru (in dometu) izobraževalnih in raziskovalnih institucij, postavljenih v predhodnih desetletjih, na podlagi aktivnih politik tistega časa (po osamosvojitvi se ukvarjajo politike izobraževanja samo še z osnovno šolo);
- (b) *managerska znanja in spretnosti*, s katerimi se upravljajo slovenska podjetja danes, so nastajala najintenzivneje v desetletju pred letom 1991; in se razvijajo še naprej, a pretežno v okviru značilnosti in omejitev podedovane *top-heavy* tržne in podjetniške strukture;
- (c) *zunaj-podjetniško okolje* - institucije in običaji, ki so pretežno v delokrogu vlade oziroma politike, so se pa po letu 1991 precej spremenili.

Obravnavani *razvojni cikel* predhodnega obdobja je imel dobro materialno podlago. Že sredi šestdesetih let so začeli teči v Jugoslavijo obsežni prilivi iz tujine, najprej od turizma, potem še od zdomcev in na koncu (po letu 1975) vse bolj od zadolževanja. V tem času se je na veliko uvažalo in investiralo ter gradilo podjetja za zaščiten in naglo rastoč jugoslovanski trg. V začetku osemdesetih je potem država bankrotirala in domač trg se je sesedel. V Sloveniji je bil tedaj novi podjetniški sektor že ravno dovolj zrel, da je bil sposoben še zahtevnega učenja izvažanja na zahod (s pomočjo močne depreciacije po bankrotu). To obdobje usposabljanja je bilo odločilno, bolj kot obdobje investiranja; investiralo se je ogromno povsod po komunizmu, pa kaj je ostalo od tega. *Finance* so manj pomembna razvojna omejitev (še toliko bolj danes, ko je kredit zgodovinsko poceni in ima Slovenija kreditni rating A). Ali nek »investicijski cikel« bo ali ne bo, je odvisno od drugih dejavnikov. (V Sloveniji bo tekel ekonomski razvoj odslej *nasploh vse manj kapitalsko intenzivno*. Naša investicijska stopnja je že sedaj, že skoraj deset let, dokaj stabilno na precej visokih 24% BDP, med najvišjimi v Evropi; finska stopnja je okrog 20% itd.)

Glavni vzvod obravnavanega slovenskega razvojnega poskoka je bila *liberalizacija*, sproščanje avtonomije in iniciative podjetniških vodstev. Podpirale in osmišljevale so jo politike *izobraževanja*, usmerjene k tedaj manjkajočim ekonomskim, finančnim in poslovnim znanjem. *Brez teh* sprememb se nove proizvodne kapacitete, na višji stopnji tehnološke in komercialne zahtevnosti, ne bi realizirale. Domet deregulacije je bil seveda omejen, ni segel do vsega tistega, kar terjata privatno lastnino. Vseeno je ta sklop politik tedaj le ustvaril nov, zadosti usposobljen *podjetniški sloj* vsaj na ravni srednjih in malo večjih podjetij.

Slovenske »reform« se pogosto povezujejo predvsem s kratkim obdobjem, ko je predsedoval vladi Stane Kavčič. Ampak to »gibanje« je bilo že zelo kmalu zatrto; in glavni procesi v ekonomski preobrazbi Slovenije, vključno s ponovno liberalizacijo, so se le zgodili kasneje. Kavčičeva vlada še ni imela konsistentnega razvojnega koncepta. Kavčič je želel graditi avtoceste, CK ZKS je potem raje zgradil mariborsko univerzo, nenavadno primerljivo s tem, kako so se odločili o isti alternativni deset let kasneje na Irskem. Kavčičev

nastop je bil preobremenjen s »finančnimi trgi«, »vrednostnimi papirji« itd., s še precej površinskim dojetjem vzrokov ekonomske učinkovitosti trga. To obdobje je krepko premetalo politične parametre svojega časa, in zakoličilo prve zglede. V ekonomiji je bilo manj pomembno, tu so se zgodile pomembne stvari večinoma kasneje in drugače.

2. Ekonomski razvoj po letu 1991

(a) Samo nadaljevanje in dovršitev starega cikla

*V ekonomiji se ni zgodilo v dosednji tranziciji, po letu 1991, nič posebnega. V gospodarstvu je prišel nov sunek konkurence, zunanje in notranje. Zaradi zunanega šoka in močne apreciacije je nastopila huda uvodna kriza, ki pa so jo podjetja v zadostni večini čez čas le presegla. V zadostni večini so jo znala absorbirati predvsem kot spodbudo za spremembe; dejansko je namreč manjkala samo še ta druga »polovica« liberalizacije, da je prišlo do bolj ali manj polne uveljavitve sposobnosti in znanj, s katerimi so v *podjetjih* tedaj že razpolagali.*

Ekonomske politike v tranziciji so bile večinoma omejene zgolj na »pokrivanje« tega avtonomnega, v podjetjih potekajočega procesa. Sestavljale so jih predvsem t. im. makroekonomske politike (denarna in fiskalna, delno dohodkovna), ki so bile vodene vrhunsko in so odločilno prispevale k temu, da je gospodarstvo v Sloveniji preživelo uvodni šok, in da se je hkrati vseskozi vzdrževalo ravnovesje med kratkoročnimi željami po porabi produkta in dolgoročno vzdržnostjo, kar je zagotovilo državi maksimalno »evropeiziranje«, vse do – kot še kaže v trenutku pisanja – skorajšnjega sprejema v območje skupne evropske valute.

In bistvena je bila seveda odločitev politikov, v samem začetku tranzicije, da bodo sploh šli v to smer, tj. v podporo podedovanega razvojnega toka ter v izpeljavo privatizacije tako, da je pristalo vodenje podjetij – nadpovprečno – v rokah v tistem času najbolj usposobljenih ljudi v državi. Velik del politike si je tedaj prizadeval za prelom s preteklostjo in za začetek z ničle. Opcija za »zgodbo o uspehu«, namesto za gospodarsko katastrofo je v tistih časih in tistih razmerah komaj prevagala.

Drugih pomembnih dogajanj pa v gospodarstvu v obdobju tranzicije ni bilo, nič pretresov v sestavi proizvodnih faktorjev itd.; postopen nadaljnji napredek, nič prelomnega. »Zgodba o uspehu« se nanaša samo na *zadnje poglavje in dovršitev razvojnega cikla*, ki je bil pred tem v teku, vodeno in usmerjeno, predhodnih petindvajset let. V obdobju tranzicije je produktivni ustroj, zasnovan in zgrajen v prejšnjem obdobju, samo pokazal, da je bil zgrajen zadosti dobro tudi za delovanje v kapitalizmu in v Evropi.

(b) Doseženo stanje: zelo dobro

Današnje stanje v gospodarstvu, po opisanem preteklem razvoju, je *zelo dobro*. Gospodarska rast že deset let prehiteva povprečno evropsko za okrog 2 odstotka. Vzorec rasti je stabilen in vzdržan, »makroekonomija« je bila zares dobra, ni večjih primanjkljajev in zadolževanja, na podlagi katerih bi lahko sklepali o potrebi po blokiranju dohodkov in porabe velikih skupin prebivalstva v bodoče.

To je rezultat preteklega 30-letnega cikla preobrazbe. *Ta izrazit razvojni val je bil po intenzivnosti povsem primerljiv z nedavno zaključenima irskim in finskim. Jasno,*

treba je upoštevati razlike v dometu. Naše izhodišče je bilo praktično pogorišče po dveh desetletjih povojnega revolucionarnega pustošenja v ekonomiji. Prijazna pa nam ni bila niti malo bolj pretekla zgodovina. Na Slovenskem smo izgubili dobršen del domačega ustvarjalnega podjetniškega, profesionalnega in političnega sloja že po prvi svetovni vojni, in potem še desetkrat toliko po drugi. Kar dvakrat v kratkem zaporedju je bila družba znatno osiromašena in pahnjena na nižje izhodišče.

In nekajkrat zaporedoma se nam je zožil *prostor* in smo se *še bolj provincializirali* - zrahljali kriterije konkurenčnosti in profesionalnosti, znižali merila uveljavljanja v družbi, znižali pragove kvalitete, ki jih je treba doseči za stopanje na položaje z močjo in oblastjo. Identifikacija in promocija kvalitete in talentov sta pri nas danes morda kar sistematično negativni že od osnovne šole naprej.

Izjema so v glavnem tisti poklici, dejavnosti in področja, na katerih se je treba potrjevati *mednarodno*. Ta sektor je, po deležu v BDP in podobnih merilih že dokaj močan, a je še vedno samo sektor, enklava (do nedavnega tudi osovraženi »lobi«). Še zelo oddaljeni smo od razmer, v katerih pravila obnašanja v tem posebnem okolju prodrejo med prevladujoče družbene norme in ko se, torej, majhne države *deprovincializirajo*.

Po taki zgodovini in pri takem stanju stvari je današnje stanje v *gospodarstvu* zares dobro, po svoje kar čudežno.

Lahko naredimo primerjavo s stanjem v sosednjih tranzicijskih državah. Raven ekonomske učinkovitosti v Sloveniji je danes krepko nad madžarsko in še vedno precej nad češko, dinamične kazalce tj. stopnje rasti imamo približno enake, kazalce vzdržnosti pa izrazito boljše. Glavna razlika pa je ta, da ustvarja navedene madžarske in češke rezultate v veliki meri podjetniški sloj iz tujine, ljudje od zunaj, ki prihajajo in odhajajo. Izkazani podatki ne opisujejo dosežene ravni produktivne usposobljenosti prebivalcev teh držav, ne indicirajo dosežene stopnje ekonomske, socialne, politične in druge kompleksnosti družb, ki je normalno povezana s takšno produkcijo BDP. V Sloveniji večinoma jo. Rezultat preteklega razvoja v Sloveniji je prav *ta stopnja kompleksnosti, celovitosti in strukturiranosti družbe*, zaradi katere zna proizvajati tak BDP.

In za to gre, vedno. Saj ni cilj razvojnih politik »ustvarjanje delovnih mest«, ustvarjanje nacij odvisnih mezdnih delavcev. (Kakor za koga, seveda. V obeh državah, ki sta nam poslužili za primerjavo, so se odločili za strategije rasti prek tujih neposrednih naložb šele po neuspehu normalnih strategij, podobnih slovenski, na Češkem šele po bankrotu »domačega« scenarija leta 1997, na Madžarskem se je to zgodilo že prej. Nenormalno opcijo izbereš, *vsaj v normalni državi*, šele potem, ko ti ne preostane nič drugega.)

(c) Vendar: cikel se je že iztekkel

Obraunavani razvojni cikel je v glavnem že dovršen in zaključen. Tehnološki in ekonomski sklop, ki se je gradil preteklih 30 let je, z nekaj pomembnimi, a ne odločilnimi izjemami, zgrajen. Raven ustvarjanja BDP, za katero smo sedaj usposobljeni, je približno tista, ki jo ta sklop še dopušča. Gospodarstvo je *zrelo*, sedaj prehajamo počasi v *stacionarno (steady-state)* stanje – na doseženi ravni.

Trenutek dozorelosti je mogoče locirati skoraj natančno v *leto 1997*, okrog tega termina

so skoncentrirani indikatorji konca uvodnega šoka. Že kakšno leto prej je bila uspešno zaključena zahtevna sanacija finančnega sektorja ter odstranjena preteča grožnja finančnega zloma. V začetku leta 1998 se je zaustavilo dotedanje veliko krčenje zaposlenosti, v letu 1997 pa je izkazalo gospodarstvo prvič v seštevku neto profit in ne več, kot dotlej, neto izgubo. In šele leta 1997 je začel gospodarsko rast spet poganjati izvoz, kar je za Slovenijo edino vzdržno (sedaj pretežno izvoz v EU, pred krizo pretežno v Jugoslavijo; med krizo pa, neizogibno zgolj prehodno, domača poraba).

Okrog tega leta so tudi glavni indikatorji tega, da smo izšli iz uvodne krize že na ravni dozorelosti in »ostarelosti«; ekonomija je prenesla šok ravno zaradi visoke zrelosti že ob nastopu šoka. Leto 1997 je bilo zadnje leto z zelo visoko dinamiko rasti *produktivnosti dela* (dotlej okrog 5%, potem okrog 3%, v industriji dotlej okrog 9%, potem okrog 6%; sedaj ugodne konjunkturne razmere doma ali v Evropi že potegnejo tudi zaposlovanje, ni več občutnih rezerv v produktivnosti). Uvodni razcvet *drobnega sektorja*, zelo pomemben po petdesetih letih zatiranja, je trajal samo do leta 1995, po letu 2000 pa se zaposlenost v tem sektorju celo ponovno zmanjšuje.

Leto 1996 je bilo *zadnje leto z zelo visoko rastjo plač*. Med letoma 1992 in 1996 – še v času globoke krize – so porasle povprečne plače realno za 35%, v povprečju za 8% letno! V izvoznem sektorju tj. v industriji je to dopustil sočasen prav takšen porast produktivnosti, ki je bil dosežen v veliki meri z zmanjševanjem predhodno prenapihnjene zaposlenosti; ta potencial hitrega povečanja produktivnosti je bil v podjetjih – v tistih, ki so preživela – v glavnem že podedovan. V drugih panogah, v katerih se je visoka (še višja) rast plač inicirala, pa je bila le-ta pokrita iz državnega proračuna (z zmanjševanjem izhodiščnega velikega presežka proračuna, nastalega po prenehanju transferjev v preostalo Jugoslavijo) ali na trgu prek inflacije. *Realno* se je v obeh primerih angažiral tisti del BDP, ki je bil do leta 1991 angažiran kot izvozni tj. plačilnobilančni presežek, predvsem s preostalo Jugoslavijo; a samo do izravnanja plačilne bilance (v letu 1995), naprej v primanjkljaj nič več.

Po letu 1996 rastejo povprečne plače, realno, merjeno v slovenski ali evropski kupni moči, dokaj enakomerno po okrog 2-3% letno, to se pravi »normalno«. A če odstranimo vpliv strukturnega spreminjanja na ta podatek o povprečni rasti dobimo, da je znašala dejanska rast realnih plač za zelo velik del zaposlenega prebivalstva velik del tega časa *okrog nič* (pokojinine, na primer, so rasle precej bolj). Z uveljavitvijo tržnega vrednotenja dela, znanja, podjetništva itd. ter z vključitvijo na svetovni trg so se opravile velike prerazporeditve v delitvi dohodka. Nižje kvalificirano delo je vse manj »zaslužno« za ustvarjanje produkta, še posebej v primerjavi z njegovim prekomernim vrednotenjem v prejšnjem sistemu. Proizvodnje z nadpovprečnim deležem nižje kvalificiranega dela že pri tej ravni plač postopoma propadajo ali pa se selijo ven iz države.

Te slovenske razmere niso primerljive s tistimi v sosednjih tranzicijskih državah. Njihova gospodarstva danes pretežno šele gradijo tisto, kar je bilo pri nas že zgrajeno (in imamo zato že toliko višji BDP na prebivalca in že toliko višje plače). Njihove tehnološke in ekonomske strukture so v tem smislu še mlade. Novi proizvodni sektorji, ki jih postavljajo pri njih predvsem tuji podjetniki in njihove ekipe, so približno na ravni slovenske industrije (gotovo tudi na nekoliko višji), zatečena raven plač pa za to stopnjo učinkovitosti še krepko zaostaja, je še precej nižja od slovenske, ter lahko računajo investitorji še nekaj časa na odlične profite. V takih gospodarstvih so zato investicijske možnosti še dobre, in vsaj v industriji je še precej prostora tudi za bodočo rast plač. V Sloveniji je drugače. Raven plač je že »skladna« s prevladujočo ravniyo produktivnosti,

le-ta pa raste, kolikor raste. Ni velikih profitov, ni obilnih investicijskih možnosti in ni prostora za večjo rast plač.

V Evropi je po teh parametrih (produktivnost, BDP na prebivalca, raven plač) slovenska ekonomija še najbolj primerljiva z grško in portugalsko. V teh dveh državah pa je gospodarska rast v preteklem desetletju komaj prehitela povprečno rast v EU, portugalska rast v zadnjih letih celo že zaostaja (pa sta obe državi, mimogrede, povsem »odprti za tuje naložbe«). Pri nas še ni tako slabo, na vidiku je, kot kaže, še nekaj let solidne rasti. Za nadaljnje razpletanje, morda že v srednjem roku, pa sta za nas relevantna grški in portugalski zglede, ne zgledi drugih tranzicijskih držav.

V Sloveniji je dosežena *raven faktorskih cen (plač, davkov)* že na meji znosnosti v odnosu do *ravni produktivnosti*, kakršno ustvarjajo (a) dosežene tehnološke razmere, kar se nanaša predvsem na izobrazbeno strukturo, (b) dosežena povprečna raven managerskih znanj in spretnosti ter (c) dana kakovost storitev zunaj-podjetniškega okolja, kar se nanaša predvsem na vlado oziroma politiko. *Proizvodni faktorji*, ustvarjeni v iztekajočem se razvojnem ciklu, pretežno pred letom 1991, ki opredeljujejo raven in domet produktivne učinkovitosti gospodarstva, so v glavnem že angažirani in producirajo to, kar producirajo. Prav veliko več ne bodo nikoli.

3. Tranzicijski šok v zunaj-podjetniškem okolju

Predhodni opis velja za tiste sredine, ki so izšle iz tranzicije kot naš novi privatni sektor, za vodstva podjetij in za njihove zaposlene. Ta sektor ustvarja slabi dve tretjini slovenskega BDP in daje delo kakšnim trem četrtinam vseh zaposlenih. Leta 1991 je nenadoma izgubil svoj najpomembnejši zunanji trg, in se hkrati na široko odprl za konkurenco iz razvitih držav. Vendar, podedovana osnova je bila dobra, šok ni omrtvičil, kot v večini drugih držav, temveč povzročil spremembe in prilagoditev. Po zaključku tega obdobja – po letu 1997 – dobimo v Sloveniji *dokaj dobro delujoč in v veliki meri že »normalen«* privatni sektor; čeprav, žal, tudi že precej »postaran«. V tem sektorju je bila tranzicija dejansko že v glavnem opravljena.

V večini drugih delov družbe so bili procesi v tranziciji drugačni.

V državnih službah, panogah in dejavnostih *pritiskov k tovrstnemu spreminjanju ni bilo, objektivno, ker niso na trgu*. Na teh področjih določa načine dela in obnašanja vlada oziroma širše, politika. V *politični sferi* pa je bil tranzicijski šok prav tako hud, a drugačen.

V parlamentarni demokraciji so pravila igre kompleksna in sofisticirana, sistem je učinkovit šele na neki točki zrelosti, volivcev in politikov. Dokler te ni, je končni produkt politike – vodenje države, kaj šele resnično »državništvo« – še neizogibno skromen. Navedeno označuje procese v vsej regiji. Tranzicija je bila povsod hitra, precej nesamnikla in naslonjena na nerefektiran uvoz institucij v okolja, v katerih je bil pred tem normalen razvoj družbenih struktur in demokracije prekinjen najmanj petdeset let. V nekaterih državah bolj vzhodno od nas so posledice naravnost katastrofalne.

Pri nas je bila ta plat tranzicijskega šoka *odložena*, ker smo imeli tudi v tej sferi neko zadosti dobro dediščino. Slovenska politika v komunizmu je bila v okviru Jugoslavije

po sili razmer v veliki meri konkurirajoča in aktivna. Doma je postopno liberaliziranje krepilo vpliv medijskega in drugega javnega nadzora, ob odsotnosti strank je osvajala prostor civilna družba. S temi motivacijami in pod temi pritiski se je transformirala komunistična oblast skozi čas že v dokaj profesionalen in učinkovit političen in administrativni aparat.

»Tranzicijska bolezen« je seveda okužila tudi slovensko politiko. Novo strankarsko prizorišče je izvrglo na plano vsakovrstne relikte preteklosti, visoko stopnjo zanemarjanja znova pridobljene demokracije, in seveda pohlep po družbeni lastnini v odpravljanju. Na tej sceni pa je le zbral okrog sebe zadostno politično maso del starih elit, izrasel iz dotedanje politične prakse in zato z *izstopajočo* referenco, da ima vizijo in cilj, in da ima operativno sposobnost. Oboje se je nanašalo predvsem na zaščito in preobrazbo podedovane – po prevladujočem javnem mnenju očitno dobre - ekonomske baze.

To je drugi člen razvpite slovenske »kontinuitete«. Izraz je bil skovan z drugo utemeljivijo, dejansko pa pojasnjuje še najbolj našo posebnost, da smo se po padcu berlinskega zidu *izognili značilnemu tranzicijskemu kolapsu* tako v gospodarstvu kot v politiki. Izognili smo se najhujšim deformacijam nenadnega neovladanega zgodnjega kapitalizma. V daljšem prvem, najbolj kritičnem obdobju tranzicije ni bilo znatne *onesposobitve oblasti* s privatnim bogatenjem in korupcijo in ni bilo znatnega prodajanja nacionalnih interesov. V najbolj kritičnem obdobju preobračanja in lomljenja je bila država *zadosti dobro vodena*. Pomen tega, v takem zgodovinskem trenutku, je *ogromen*.

Ta »frakcija« slovenske tranzicijske scene je začela po konsolidaciji gospodarstva po letu 1997 izgubljati tla pod nogami. Prvi razlog za to je bilo preprosto napredovanje kapitalizma. Politiki »kontinuitete« so bili na koncu koncev predvsem odlični *reformisti*, spreminjevalci in modernizatorji starega sistema, ne resnični otroci kapitalizma, izrasli so večinoma iz birokratskih aparatov in ne s trga, nič manj kot drugi segmenti tranzicijske politike. Ta omejitvev dometa je pač omejitvev »kontinuitete«.

Drugi razlog je bil v tem, da je potreboval podjetniški sektor po letu 1997 vse manj zaščite in podpore ter da se je sedaj, nasprotno, že vzpostavljal kot nov avtonomen center bogastva in moči. Kriza je minila, strahov in negotovosti ni več, *vse glavno delo je opravljeno*. Tisto, kar je utemeljevalo pomen in vpliv »kontinuitete«, je postajalo za dotlej tihe in pohlevne partnerje in prisklednike počasi brezpredmetno, in še toliko bolj za konkurente. Tedaj so začela »nova«, bolj »tipično« *tranzicijska* motiviranja in obnašanja preplavljati močnejše tudi vladni pol politike.

Na oblasti se kažejo te značilnosti kot navadno *slabo vladanje* in kot *parazitizem*. Prek kadrovanja itd. se širi vzorec po vsem državnem sektorju ter v institucije in dejavnosti – v izobraževanje, zdravstvo, pravosodje, policijo, vojsko itd. - ki so nosilne za normalno funkcioniranje in napredovanje družb. Spremembe, nujne za njihovo učinkovito delovanje v novem tržnem in večstrankarskem okolju, so še neopravljene. Tranzicijski šok jih je zaenkrat bolj kot ne samo *deformiral*, ne pa še *preobrazil*.

Verjetno je bil prelomni termin v tranzicijskem nazadovanju *leto 2000*. Tedanji polletni intermezzo s t.im. Bajukovo vlado je bil že vrhunska manifestacija nesposobnosti vladanja, na bistveno nižji ravni kot nekoč pa je delovala potem tudi obnovljena vlada LDS.

Po prenehanju uvodne krize je ohranjala vlada vsaj še en minimalističen, a bistven model ekonomske politike: prepuščanje (vsaj) ministrstva za finance profesionalnim in odgovornim osebam, z aktivno podporo predsednika vlade, za vsaj učinkovit »makro-ekonomski nadzor« (skupaj z Banko Slovenije). *Sredi leta 2000 je razpadel tudi ta minimum.* Do spomladi leta 2002 je progresivno razkranjanje fiskalne discipline spet obrnilo inflacijo navzgor in pognalo javni primanjkljaj do roba 3% BDP, tako da je bil kar naenkrat ogrožen veliki projekt vstopanja v EU. Sredi leta 2002 so se te stvari potem uredile in celo krepko izboljšale; na prehodu v leto 2005 pa se obrača vladna makroekonomija spet naglo navzdol.

Na zadnjih državnozborskih volitvah so tudi v Sloveniji vse stranke nastopale samo še z manj ali bolj naštudirano demagogijo. Mesec ali dva pred volitvami so na hitro zbonkale skupaj nekakšne programe, strategije, vlade v senci itd., kakor so jim pač sve-tovali piarovci. Očitna naraščajoča zbežnost in brezvsebinskost političnega prostora je spodbudila pravi naval vsakovrstnih odrešiteljev in modrecev v smeri etabliranih strank, ter prigrasitev male množice novih strank. Nobene stvarne ponudbe ni več, samo še izrabljanje splošnih ideoloških in psiholoških profilov volilnega telesa, ljudje nekoga pač morajo voliti.

4. Iztekanje 30-letnega cikla: dodatne razsežnosti

(a) Socialna kohezija

Problem *stacionarnega stanja*, v katerega vstopamo, ima kar široke razsežnosti. V iztekajočem se razvojnem ciklu – v preteklih 30 letih – se je vzpostavil, in ga so-oblikoval poseben model *socialne kohezije*, katerega vsebina je daleč presegala zgolj *socialo* (zgolj sociala itak ne krepi družbenih vezi). Sovpadle so, s sinergijami, splošna gospodarska rast, vsevprek razpršena rast osebnega standarda in močna psihološka komponenta, naraščajoča individualna in kolektivna samozavest.

Več desetletij so se trošile znatne energije dela političnega razreda in dela na novo (žal) nastajajočega podjetniškega. Večinski sloji prebivalstva so bili udeleženi z več kot eno generacijo trajajočo (občasno prekinjeno) močno rastjo realnih plač in življenjskega standarda. Prav nenormalen delež hiš, posejanih vsenaokrog po Sloveniji, je bil zgrajen v sedemdesetih. V kolektivno zavest je vstopal ponos ob tem napredku, sprva ob naraščajočem izstopanju Slovenije v okviru Jugoslavije in zatem ob osamosvojitvi in priznanju zrelosti za Evropo. Štirideset let zapored se je krepila samozavest in krepili so se občutki pripadanja, vzdrževala se je visoka stopnja nacionalnega konsenza.

Ta model sedaj – že nekaj let – nehuje delovati. Nadomestnega pa ni.

Dolgo preteklo obdobje so avtonomni mehanizmi v sistemu, ki jih je poganjal v veliki meri tehnološki in ekonomski razvoj, delovali kohezivno in opogumljajoče. Sedaj začenjajo delovati avtonomni mehanizmi vse manj motivirajoče in vse bolj konfliktno. Imamo novo polariziranje med delom in kapitalom ter velike spremembe v samem razredu zaposlenih. Psihologija in sociologija kapitalizma sta hudo drugačni od tistih prej. Podedovani formalni instrumenti kohezije – delovna zakonodaja, družbeno dogovarjanje o plačah, sociala itd. – delujejo sedaj drugače, kot so nekoč. Praktično ne delujejo za zaposlene v slabo stoječih panogah in še manj za nov velik segment delovne sile v drobnem sektorju.

Nekakšno »samoupravljanje«, podprto z bogatimi in vplivnimi sindikati, se ohranja samo še v državnih panogah, kjer pa samo podpira monopole, zaniknost in koruptivnost.

Po prelomu newyorške borze v letu 2000 in vsem, kar se je začelo po tem kotaliti, sodelujemo tudi Slovenci v kar globoki »krizi zahoda«. Mnogi izvori naraščajočega občutenja negotovosti, strahu in malodušja so uvoženi. *Mnogi so pa naši lastni, domači.* Polzeča stacionarnost – v provincialni Sloveniji polzeče *zamočvirjanje* – ne zadeva zgolj kakšnih ekonomskih statistik, ki jih itak nihče ne razume; zadeva mnoge temeljne parametre »stanja duha« v državi.

(b) Vodenje, elite

Ali je provincialna omrtvičenost *normalno* stanje Slovencev? Je mesto Slovenije v Evropi res tisto, ki ga je imela Kranjska v stari Avstriji; je res v naši naravi, da je lahko država Slovencev le od nekoga, ali več njih, *kolonija*?

V preteklih tridesetih letih smo že imeli v Sloveniji neko *drugačno* gibanje in dinamiko. Tudi zato, ker smo imeli v tem času učinkovito *vodenje*, zadosti zrele in odgovorne *elite* družbe, v politiki, gospodarstvu, strokah itd., ki so znale zaznati izziv časa ter odgovoriti nanj z nekim skupnim ciljem in s sposobnostjo, da ga dosežejo. V tem času je bila Slovenija dobro vodena, njeni najbolj izpostavljeni sloji – tisti najbolj kvalificirani in najbolj vplivni – *so upravičili svoje visoke položaje v družbi*. To obdobje je trajalo približno do let 1997-2000.

Neko zelo podobno obdobje smo imeli že enkrat prej, po letu 1918. Danes nam ta čas priključuje v spomin veliko recesijo tridesetih, a nam že bežen sprehod po širšem centru Ljubljane razkrije tudi znamenja velikega razcveta. Tudi tedaj je bilo »nekaj v zraku«, da so bili na mestu dobri umetniki, inženirji in podjetniki, ter da so se našli tudi financerji in politiki, ki so znali dati od sebe, vsi skupaj, svoje najboljše. In zanesljivo je bila še mobilizacijska sila tega obdobja kriva za večinski odpor Slovencev do zatrtja svobode v letih 1941-45, značilno drugače kot v prav vsej okolici. To obdobje se je izteklo, evidentno, v letu 1945.

Nazaj v naš čas. »*Tranzicijska bolezen*« označuje *kolaps elit, odsotnost vodenja*. V Sloveniji so položaji aktivnih in so-delujočih družbenih elit najkasneje od leta 2000 naprej dejansko *nezasedeni*. Vizije in strategije in operativne prakse, pripete na *stari* model ekonomske in širše družbene dinamike, ne dajejo več rezultatov. *Novih*, za upravljanje ekonomije in družbe v novih razmerah, pa ni. Ni vodenja, ni zgledov, samo še počasno iztekanje starega toka.

* * *

Če se primerjamo z drugimi tranzicijskimi državami, imamo veliko »srečo«, da že imamo en zadosti širok lasten, doma baziran segment družbe – v podjetniškem sektorju, predvsem izvoznem - v veliki meri že povsem pripet v tekoče evropske (ekonomske) strukture in procese, in v katerem že veljajo zelo resna, na odprtem trgu določena pravila igre. Drugače kot v večini tranzicijskih držav *imamo svojo vzgajalnico vodij podjetij, vodij ekonomije, kakršna je v vsaki (kapitalistični) državi njena primarna in najbolj izvorna baza učenja vodenja, za širjenje vzorcev in oseb navzven, na še druge ravni nacionalnega vodenja*.

Vendar imamo v Sloveniji hkrati »nesrečo«, da je domač podjetniški sektor, in še najbolj prav izvozni, naraščajoče neintegriran v *svoje domače okolje*, da se načini obnašanja in razmišljanja v njem *ne* reproducirajo v druge domače panoge in poklice, praktično nič v naše nove politične stranke in njihovo okolico. Če bi samo »ekstrapolirali trend« zadnjih let, bi dobili za *domačo politiko* v naslednjih letih naraščajoče naslanjanje na tuj kapital in na tuje politike, vizije in strategije. To je za neko zelo razprostranjeno skupino držav na svetu povsem običajen vzorec; za Slovenijo pa le ne bi smel biti.

Visoka oziroma normalna komunikacija ali integriranost na relaciji ekonomija – politika v obdobju »zgodbe o uspehu«, v primerjavi z progresivnim lomljenjem te zveze po letu 1997, pojasnjuje velik del siceršnje razlike med obema obdobjema. Integriranost je bila podedovana s »kontinuiteto«. V Jugoslaviji je bila Slovenija njena specifično produktivna enklava, ter so se v tem okviru tudi slovenski politični interesi uveljavljali in realizirali še najbolj z naslanjanjem na produktivnostno in izvozno naravnano ekonomijo (fiskalni in drugi mehanizmi retransferiranja dohodka s politično silo so bili pa pretežno v »Beogradu«). Po pristanku v kapitalizmu je postal stari model »integracije« seveda neuporaben. Treba bi ga bilo temeljito redefinirati, namesto tega pa se je začela komunikacija preprosto lomiti (in usmerjati drugam).

Dokler bo tako, bo slovenska politična sfera – tako kot je bila nekoč beograjska - neizogibno šibka, neorientirana in begajoča. Razvidna je visoka stopnja nerazumevanja novega ekonomskega in drugega okolja, ki ga ustvarjata novi privatni podjetniški sektor in na hitro »uvožena« institucionalna ureditev; ter preobremenjenost politikov s skrbjo za lastno preživetje v njem.

V zadnjih letih so se začeli politiki množično obdajati z ekonomisti (po lastnem izboru pač). A dokler iščejo komunikacijo z ekonomijo – boječe in s figo v žepu – samo prek vselej ustrežljivih *teoretikov* podjetništva in kapitalizma, ne pa tudi in predvsem prek *resničnih* slovenskih podjetnikov in kapitalistov, ostaja neizpolnjeno prav bistveno, namreč *učenje vodenja, vnašanje v politično sfero vzorcev in pravil obnašanja v sodobnem evropskem kapitalizmu*. Namesto tega pa se zadnja leta tudi pri nas, tako kot v najbolj tipičnih »mladovevropskih« državah, ideologije političnih strank preprosto krčijo in zožujejo v siromašen in nereflaktiran ekonomistični »liberalizem« - v prekrivanje nerazumevanja in neobvladovanja razmer z vsaj površinsko, *navidezno modernostjo*. Na tej ravni je danes vse manj razlik med Slovenijo in, recimo, Ukrajino ali Guatelmo; pa bi lahko bile, še pred časom so bile.

Jedro problema je verjetno v preostanku mnogih mehanizmov, ki so v pred-kapitalističnem obdobju vzdrževali v ekonomiji vpliv politike. »Kontinuiteta« je znala zadržati v sistemu vzvode, ki so bistveno prispevali k preživetju in preobrazbi gospodarstva v uvodnih šokih tranzicije. Ko so šoki prešli, bi jih bilo treba demontirati, saj so v novoustanavljenem sistemu kontraproduktivni, a se to ni zgodilo. Po letu 1997 je dobilo zato njihovo obvladovanje neko *čisto drugo, nasprotno vsebino*. Postal je izvor možnosti velike *avtonomije* političnih (strankarskih) in administrativnih aparatov, velike *neodvisnosti* od novega privatnega, že dokaj evropeiziranega in učinkovitega kapitalističnega gospodarstva.

Doslej so še vse oblasti zvesto obnavljale obsežno zakonodajo, ki služi predvsem vsiljevanju nepogrešljivosti in nadmoči državne in strankarske administracije na vseh mogočih področjih aktivnosti (in zato njene nemoči v resnih zadevah). Konsistentno in

po vseh strankah se vzdržuje praksa političnega obvladovanja pravosodja in različnih sistemskih nadzornih institucij. In krepi se, iz leta v leto, zlorabljanje obsežnih državnih lastniških deležev v podjetniškem sektorju, prek »upravljanja« ali »privatiziranja«.

Na ta način se zagotavljajo političnim strankam vzvodi ekonomske moči *mimo* »normalnega« domačega gospodarstva. Zagotavlja se jim posebna in, očitno, zadosti prijetna eksistenca *izven* večinskih struktur in procesov v družbi. *Seveda je pa s take pozicije potem težko voditi kaj dosti več kot samo samega sebe.*

5. Povzetki in zaključki

Slovensko izhodišče pred tranzicijo je bil že dolgo trajajoč, zelo učinkovit »reformni« proces. Zato je bila v tranziciji naslonitev na to dediščino nadvse uspešna. Izgnili smo se velikim lomom in propadu večine produktivnega kapitala, kot drugje v regiji, zaradi visoke kakovosti te dediščine (v ekonomiji in politiki) pa smo vseskozi vzdrževali tudi izrazito nadpovprečne tekoče performanse gospodarstva in države nasploh.

V ekonomiji, tj. v podjetniškem sektorju, je tranzicija že bolj ali manj opravljena. Približno sočasno s tem prebojem (v letih 1997-2000) se je izčrpala – kot se je prej ko slej morala – tudi »kontinuiteta«, tj. naslanjanje na dediščino v politični sferi. Le-tej pa je tukaj sledil samo odložen tipičen »tranzicijski šok«, z mnogimi posledicami za normalno funkcioniranje družbe. Vendar je to dogajanje sedaj le »nadgrajeno« na že solidno delujočo ekonomsko »bazo«; in morda se lahko nadejamo tudi kaj pozitivnega vplivanja v tej spregi.

* * *

Današnje stanje slovenske *ekonomije* je zelo dobro. Nismo še v bližini tendenčne stagnacije, kot Portugalska in Grčija, temveč zaenkrat še rastemo celo tako dobro, kot rasteta »mladi« Madžarska in Češka, ki se odganjata z bistveno nižjega izhodišča in z masovnim angažiranjem tujih virov vseh vrst.

Če je v očeh prevladujočega javnega mnenja »zgodba o uspehu« že nekaj let vse manj prepričljiva, so za to krive predvsem spremembe *izven ekonomije*, kot smo jih poskusili (hudo amatersko) začrtati zgoraj. V ekonomiji smo dosegli uspešen pristanek v dokaj dobro delujoč kapitalizem. To pa, seveda, za velik del prebivalstva ni nujno prav posebno privlačen in navdušujoč dosežek. In spremlja ga še razkrajanje institucij družbene kohezije ter, po demobilizacijski moči verjetno na prvem mestu, v oči bodeča kriza vodenja, izpad sposobnosti slovenske družbe, po vstopu v kapitalizem, za ustvarjanje *vodenja*.

Ni dobro mešati nivojev, naši glavni trenutni problemi *niso v ekonomiji*. Stanje ekonomije je naravnost idilično v primerjavi s katastrofalnim stanjem na področjih, ki jih pokrivajo različne državne panoge in dejavnosti – pravni red, policija, visoko šolstvo, zdravstvo itd. - ki so večinoma direktno pod nadzorom politikov, in prav zato, ker so pod nadzorom politikov. Tudi inventura po problemih »ožje« ekonomije bi pokazala, da izvirajo le-ti še najbolj iz disfunkcionalnosti, včasih kar sovražnosti, njenega neekonomskega okolja. Odkar so prenehali uvodni tranzicijski šoki – ki so preobrazili

ekonomijo in deformirali neekonomijo – je večji del obširnega ukvarjanja politikov z »ekonomskimi problemi« predvsem dobrodošla priložnost za prikrivanje vsega tistega, s čemer se *nočejo* ukvarjati, pa bi se morali.

* * *

V *ekonomiji* so naši glavni problemi šele v dolgoročnem, razvojnem horizontu, natančneje v evidentni odsotnosti nastajanja vizij in zbiranja energij za začetek *prebijanja ven iz današnjega sorazmerno omejenega kroga opcij*, ki jih nudi gospodarstvo, že dokaj »ostarelo«, na doseženi ravni učinkovitosti.

»Razvojne« teme so seveda hudo popularne v vsem tranzicijskem svetu, od Češke do Uzbekistana, in tako tudi v Sloveniji. Vendar je pri nas problem tudi dokaj stvaren. Na ravni tehnološkega sklopa, ki ga obvlada slovenska družba danes, se nam dinamično približujejo množice novih konkurentov, tudi iz tranzicijske Evrope. Dolgoročno ali »zgodovinsko« gledano izgubljam, vsako leto, v katerem še naprej zamujamo z *razvojnimi politikami*. Prej ko slej se bo dosežena stacionarnost ekonomije spet močnejše odrazila v dejanskih stopnjah gospodarske rasti, morda že kmalu po letu 2005. *Odlogi* na račun zadolževanja ali »privatiziranja« (po katerem bodo tedaj verjetno posegle politične stranke za vzdrževanje svojih pozicij v sistemu) pa so lahko v slovenski ekonomiji samo zelo kratkotrajni.

Vizija, ki je motivirala slovensko »meščanstvo« po letu 1918, je izšla iz razpada dotedanje kolonialne metropole. Nenadoma je nastala neka lastna, »svoja« Slovenija, zaščitena navzven, odprl se je prostor za dokazovanje samega sebe. Ker so bili glavni vzvodi politične moči spet zunaj, tudi ni bilo večje okužbe poslovnih in profesionalnih okolij s preveliko začetniško dozo politike, nasprotno, zdi se, da so se visoki standardi, naučeni v stoletjih v Avstriji, obdržali še zelo dolgo. Zgledi so bili še živi, ljudje že naučeni. Izziv je bil jasen in cilji dosegljivi.

Zgodba obdobja 1965-2000 ni bistveno drugačna. Komunistični režim na ravni Jugoslavije se je začel rahljati že v začetku šestdesetih let, ter se je v delu države z več industrijske tradicije, ob zagotovljeni zaščiti navzven, hitro nabral še dodaten lasten vzgon. V veliki meri je bilo treba samo obnavljati tisto, kar je bilo šele pred 20 leti odstranjeno. Velja vseeno omeniti močno potezo tedanjih oblasti, da so šle ustvarjati čisto nov domač – sebi konkurenčen - družbeni sloj, podjetnike oziroma ekonomiste, ki jih tedaj praktično ni bilo (več). Tisti Slovenci pred skoraj sto leti pa so si tudi takoj na začetku postavili Univerzo, vzgajalnico bodočih domačih elit. Tako se to dela.

Danes se nam spet odpira nov prostor in se nam kaže nov nedvoumen izziv – *vendar je zelo zahteven*. Sedaj smo po slabih sto letih spet v Evropi, sedaj se je treba spet potrjevati, biti enakovreden in samozavesten, brez varstva, v svetu Nemcev, Italijanov itd. Zadnjič, ko smo bili v takih pogojih, je segel naš domet le do ravni *kolonije*.

Problem in izziv sta *globoka*; ne tehnična, ne operativna, in samo delno ekonomska. Razvojni recepti, ki krožijo po regiji, se nanašajo samo na tanke vrhnje plasti problema. V atmosferi, kakršna vlada v teh časih v Sloveniji, pa se že celo resni ljudje zatekajo k verovanju v čudežne rešitve in v nekakšne nove, groteskno modernizirane kraljeviče ali maršale. Kakšne so tedaj resnične možnosti in perspektive?

Verjetno prav vsem tranzicijskim državam še manjka bistveno: zrela in samozavestna politična elita, trdno vpeta v življenje domače družbe, sposobna dobre ocene

njenih problemov in potencialov in z visoko stopnjo potrebne akcijske sposobnosti. Učinkoviti razvojni preboji predpostavljajo *model »dobro vodene države«*. V Sloveniji se novi, v kaosu zgodnje tranzicije vznikli politični sloji vodenja šele učijo, mučno in počasi.

Razvojni projekti so generacijski, delajo se, praktično, za naslednjo generacijo, ne zase. Nedavni irski in finski razmah sta trajala od »zagona« do »realizacije« 10-15 let, zadnji slovenski še več. To je popolnoma drugačen časovni horizont od tistega, v katerem dojema svoj položaj in svojo vlogo v družbi politični *establishment* današnjih tranzicijskih držav.

V Sloveniji pa imamo, kar manjka v večini drugih tranzicijskih držav: dokaj *normalno ekonomijo*, lasten nacionalni podjetniški sektor, katerega znaten del je že tesno vpet v sodobne evropske tehnološke in poslovne strukture. V tej »bazi« živi, z nogami trdno na tleh, tri četrtine aktivnega prebivalstva države, in v *njej so*, danes, praktično vsa uporabna znanja in praktično vse vodstvene kapacitete družbe.

Vendar, problem, s katerim se ukvarjamo, je prav ta, da je ta sektor že »utrujen«, da sta se v njem ravnokar zaključila naporen *pretekli* razvoj in prestrukturiranje. V največjem delu tega sektorja danes ni ne znatnih presežnih energij, ne znatne kapacitete za pogled naprej, in verjetno tudi ne večjih želja po spet novih spremembah in izzivih.

Pa vseeno. Prav to, da je ekonomija v takem stanju, pojasnjuje v veliki meri tudi stanje politike. V *power-playu* kapitalizma vodi igro ekonomija, za boljše ali za slabše. Pred enim desetletjem, ko je bila kriza, je dobro vodena politika porivala potrebno preobrazbo ekonomije. Ta čas je že vrsto let mimo; sedaj so stvari na nek način prav obrnjene.

Avtorjev naslov:

Franček Drenovec,
Gradišče 6, 1000 Ljubljana
fd@siol.net

Prejeto 14. 1. 2005.